

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ В АВСТРІЙСЬКІЙ ШКОЛІ

Валентина Мішак

Мукачівський державний університет (м. Мукачево)

Анотація:

Запропоновано ретроспективний аналіз розвитку релігійної освіти в межах шкільної освіти Австрії. Проаналізовано особливості розвитку та історичні передумови становлення уроку релігії як повноцінного навчального предмета в усіх типах австрійських шкіл. Показано вплив соціально-економічних і політичних умов на форму й зміст «Релігії» як шкільного предмета. Розкрито роль держави й церкви в удосконаленні австрійської школи, визначено позитивні й критичні риси уроків релігії в освітній системі цієї країни.

Ключові слова:

система шкільної освіти; урок релігії; державно-церковні відносини; релігійна освіта.

Аннотация:

Мишак Валентина. Ретроспективный анализ развития религиозного образования в австрийской школе.

Предложен ретроспективный анализ развития религиозного образования в пределах школьного образования Австрии. Проанализированы особенности и исторические предпосылки становления урока религии как полноценного учебного предмета во всех типах австрийских школ. Показано влияние социально-экономических и политических условий на форму и содержание «Религии» как школьного предмета. Раскрыта роль государства и церкви в совершенствовании австрийской школы, определены позитивные черты уроков религии в этой стране.

Ключевые слова:

система школьного образования; урок религии; государственно-церковные отношения; религиозное образование.

Resume:

Mishak Valentyna. The retrospective analysis of religious education development at Austrian school.

The retrospective analysis of religious education development is offered within the limits of school education in Austria. Features and historical pre-conditions of developing a religion lesson are analyzed as a valuable educational object in all types of Austrian schools. The influence of socio-economic and political terms on the form and content of "Religion" as a school object is shown. The role of the state and church in perfection of Austrian school is exposed and the positive lines of religion lessons in this country are defined.

Key words:

system of school education; lesson of religion; state-church relations; religious education.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років усе більше вітчизняних науковців, усвідомивши важливість виховання високоморального громадянина своєї країни й доцільність використання духовного потенціалу церкви, звертається до теми шкільної релігійної освіти учнів, до способів її реалізації в межах державної системи освіти. На сучасному етапі для нашої країни актуальним є визначення форм оптимальної взаємодії світської й релігійної освіти, а також припустимих меж впливу релігійної освіти на освітній процес у школах. Аналіз розвитку релігійної освіти в австрійській школі в історичній ретроспективі висвітлює низку проблемних питань, які з плином часу позитивно або негативно намагалися розв'язати представники духовенства й влади. Протягом тривалого періоду в історії австрійського шкільництва теорія і практика релігійної освіти видозмінювалася, але значущість її як одного з вагомих складників навчально-виховного процесу у формуванні духовно-моральних цінностей і світогляду особистості не втрачала ваги. Спираючись на досвід європейських країн, а саме – невеличкої, але успішної країни Австрії, варто пам'ятати, що й нашій державі потрібна освітня система, яка передавала б від одного покоління до іншого знання, досвід творчої, культурної й духовної діяльності народу, збагачуючи й розвиваючи її.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми становлення та історичного

розвитку релігійної педагогіки зверталися такі відомі австрійські науковці, як Антон Бухер (Anton Bucher), Герд Калб (Gerd Kalb), Ернест Паул (Ernest Paul). Значення релігії в морально-етичному вихованні шкільної молоді аналізували у своїх наукових працях Стефані Глюк (Stephanie Glück) та Моніка Фішер (Monika Fischer). Едуард Вінтер (Winter Eduard) та Герман Цайсел (Zeißel Hermann) у своїх дисертаційних роботах досліджували стан релігійної освіти за часів правління Марії Терези (1740-1780) та Йозефа II (1780-1790). Ганіш Ернст (Erns Hanisch) та Оскар Ахс (Achs Oskar) аналізували значення й місце релігії в австрійській школі в період націонал-соціалістичного режиму.

Формулювання цілей статті. Головною метою, яку ми ставимо перед собою, є аналіз розвитку релігійної освіти в австрійській школі в її історичній ретроспективі, розкриття вагомій ролі держави і церкви в процесі становлення «Релігії» як повноцінного навчального предмета.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті аналізу розвитку релігійної освіти в педагогічній системі Австрії виникає необхідність висвітлити саме історичні передумови, які вплинули на її формування, оскільки надалі від цього залежатиме правильність дослідження її етапів і знакових постатей.

Ретроспективний аналіз релігійної освіти в Австрії ґрунтується на дослідженні архівних документів про освіту, у яких зафіксовано

історичні факти, правові норми й здійснено їх регулювання в історичній динаміці. У ході нашого дослідження було проведено аналіз таких документів, як: конкордати (договори) між Австрійською республікою і Ватиканом, Закони від 1945, 1949 і 1962 років, що регулювали викладання релігії в австрійській школі, а також зміст церковно-державного права, аналіз історичної періодики й Австрійського архіву церковного права.

Історичний розвиток австрійської шкільної системи з самого початку ґрунтувався на церковних школах. У добу середньовіччя школа Австрії як і решти європейських країн була підпорядкована церкві. Увесь навчально-виховний процес у тодішніх школах носив релігійний характер і був цілком спрямований на сприйняття учнями релігійних цінностей і формування релігійного світогляду. Освітній процес був значно скорегований шкільними реформами імператорів Марії Терези (1740-1780) та Йозефа II (1780-1790). Значні зміни відбулися в розподілі шкільної системи освіти на нормальні (Normal), основні (Haupt) й тривіальні (Trivialschulen) школи на основі виданого Марією Терезою в 1774 р. «Загального шкільного укладу». Відповідно до цього указу обов'язкову шкільну освіту діти здобували в період з 6 до 12 років, а релігія ставала легітимним шкільним предметом, на якому учні зачували напам'ять Катехізіс, книгу Приповісток і Псалми. Урок релігії став загальнообов'язковим предметом в австрійській школі в 1774 р, але навчальних планів для його проведення не було [2, с. 34]. Тому в 1774-75 н. р. у державних гімназіях навчання релігії проходило за навчальними планами єзуїтських гімназій, відповідно до яких у всіх шести класах повинен був вивчатися катехізіс за такою програмою: у перших двох класах – малий катехізіс, у третьому й четвертому – великий, а в останніх двох класах більш ґрунтовно розглядали й вивчали катехізіс грецькою мовою. Суттєві зміни відбулися лише в 1850 р., коли на єпископській конференції членами новоутвореного міністерства освіти й представниками духовенства був затверджений новий навчальний план для народної школи та гімназії. За цією навчальною програмою в народних школах і гімназіях уроки католицької віри повинні були проводитися так: учням першого класу на уроці релігії повинні були зробити лише короткий огляд катехітичного віровчення; у другому класі учням пояснювали значення церковних Таїнств; у третьому й четвертому класі учні вивчали історію Старого та Нового Завітів [7, с. 45–68].

Дозвіл на викладання релігії в усіх школах мали лише духовні особи й не менше 7 годин

на тиждень. Велике значення для освіти дітей шкільного віку мало створення загальноосвітньої школи, яка згодом перетворилася на загальнообов'язкову. Указом про віротерпимість від 13 жовтня 1781 р. було започатковано перші прототипи сучасних неконфесійних шкіл, тобто закладів освіти, у яких могли навчатися учні різних віросповідань, а на уроках релігії в таких закладах обмежувалися висвітленням конфесійних аспектів різних віровчень. У цих школах обов'язково проводилися також релігійні практики (молитва, сповідь, наставлення) [4, с. 247].

Темою постійних суперечок між церквою й державою була система нагляду за процесом викладання релігії у школі. Багато вчених з великим інтересом досліджували цю тему. Відомий педагог-філантроп Ернст Крістіан Трапп (1745-1818) уважав, що неможливо й недоречно відокремлювати школу від церкви, а викладання релігії – цілком перекласти на плечі церкви. За новим розпорядженням кайзера Франца I, що мало назву «Політична конституція німецьких шкіл» і набуло чинності з 1 квітня 1806 р., вплив духовництва на школу знову посилювався. Але до шкільного кодексу було внесено точний розподіл завдань між державою та церквою. Згідно зі ст. 17 Основного Закону щодо загальних прав державних громадян, яка є чинною й дотепер, держава мала право на відкриття й облаштування державних шкіл, а також на встановлення державного нагляду за школою, а церква залишалася організаційна й наглядова функції під час проведення уроків релігійного спрямування. Від часу ухвалення шкільного укладу 1804 р., у шкільній системі освіти сталися деякі нововведення, зокрема збільшилася кількість годин на викладання релігії й з'явилася обов'язковість відвідування недільних шкіл підлітками 12-18 років [2, с. 24].

Серьйозне занепокоєння в католицькій церкві спричинили суспільні заворушення в 1848 р., зумовлені Березневою революцією з радикальними вимогами відділення Церкви від держави. Ліберальні сили наполягали на перебудові австрійської шкільної системи й на звільненні її від впливу церкви. Проте конкордат від 1855 р. зафіксував непохитне впливове становище церкви в освіті [6, с. 60-122]. Конкордат (з лат. Konkordat) – це договір між Папою Римським як главою католицької церкви й державою, що регулює правове становище та привілеї католицької церкви в країні та її відносини з папським престолом. Конкордат є важливим інструментом у процесі мирного врегулювання непорозумінь між державою та церквою, проте, як свідчать

історичні факти, конкордати іноді ставали приводом для дискусій і суперечок.

Найбільшими противниками церкви у шкільних питаннях на початку двадцятого століття були представники влади соціал-демократичної партії. В Австрії відносно пізно порівняно з іншими країнами почав з'являтися робітничий клас, який повинен був боротися з неграмотністю, матеріальною скрутою й неорганізованістю. Церква майже не займалася соціальними проблемами, а взяла на себе лише морально-виховні й душпастирські завдання. Населення не було доброї думки про тодішню церкву, яка не пропонувала робітничому класу допомоги і, як наслідок, нижчі прошарки суспільства віддалилися від віри. Через ослаблення союзу між державою та церквою в період 1866-1870 рр. церква почала шукати політичної підтримки серед католицького населення. Три умови, необхідні для утворення політичного католицизму, були дотримані з 1870 р. у німецькомовних країнах монархії: наявність парламентарської урядової форми; достатня кількість католиків, які приймають традиційну місію релігійного переконання церкви; наявність сильної потуги антиклерикалізму, що презентує свої позиції. У 1874 р. на дні партії було засновано Австро-Угорську Робітничу партію. Ця соціал-демократична партія підтримала вимоги лібералізму в культурних і релігійних питаннях. «У першій програмі австрійського робітничого руху було поставлено вимогу цілковитої релігійної свободи, а також вимогу відділення школи від церкви та церкви від держави. Для соціал-демократів кожне релігійне визнання було приватною справою, так що церква виявлялася зайвою в державі» [3, с. 89–91]. У 1901 р. соціал-демократи підписали віденську програму, у якій ішлося про сформовані раніше їхні погляди щодо релігії та церкви: проголошення релігії як приватної речі; відділення церкви від держави й трактування церковних і релігійних общин як приватних об'єднань, які впорядковують свої справи самостійно. Представникам церков надавалося право проводити свої навчальні заняття, проте вони повинні були зусиллями шкільного управління публікувати відповідні навчальні матеріали. Закон про школу та церкву (Schule-Kirche-Gesetz) від 1905 р. вимагав, щоб учні, зобов'язані складати іспити з релігії, звільнялися у відповідні дні від інших занять. Шкільна влада повинна була вирішувати, чи потрібно іншим учням відвідувати заняття з релігії. Заняття принципово ні до чого не зобов'язували, але якщо учні на початку шкільного року були записані на релігійні заняття, то відвідування їх ставало обов'язковим. Проти цього призначення

соціал-демократи своєю пропозицією внесли протест, посилаючись на статтю 14 Шкільного закону, згідно з якою «ніхто не може бути змушений до церковних дій», а також на доповнення до статті 14 «державна або церковні общини не мають права примусити когось до релігійних занять». Ця соціал-демократична пропозиція вплинула на новий шкільний порядок викладання, але була предметом критики аж до початку Першої світової війни [5, с. 59–99].

Залучення Церкви до політики відбувалося зусиллями священників, які обіймали політичні посади в Християнсько-соціалістичній партії, яка утворилася в 1907 р. Тоді відбулися перші загальні вибори й Християнсько-соціалістична партія утворила найсильнішу фракцію в імперській раді.

Усе це призвело до обурення соціал-демократів. Ці непорозуміння домінують у відносинах церкви й соціал-демократів за часів Першої республіки. Тиск багатонаціональної держави після Першої світової війни 1918 р. зламав монархію Габсбургів. Ця, віднині маленька держава сама ледве не втратила незалежності без підтримки населення. Тому не дивно, що країна знайшла захист і допомогу у свого сусіда – Німеччини. Проте варіант майбутнього «Німеччина-Австрія» зруйнувався через мирний договір від 1919-1920 рр. Ухвалений після жорстких суперечок партій у 1920 р. Основний Закон проголосив утворення демократичної республіки на основі федеральних принципів. Існували три великі політичні табори: у політиці освіти провідною була Соціал-демократична партія, прокатолицькою – Християнсько-соціальна партія, пронаціональною – Велика німецька партія. Одним з перших політичних завдань, які постали перед Соціал-демократичною партією в республіці, була система освіти. За часів монархії соціал-демократи позиціонували себе як ворогів клерикалізму, проте в часи Першої республіки вони висунули низку ініціатив. Це стало можливим завдяки скасуванню ряду постанов Верхньої палати й зростанню ролі національних зборів, що підсилювало політичний вплив і можливості соціальної демократії. Молоді соціал-демократи намагалися якнайшвидше викоринити релігію зі школи й упровадити натомість такі предмети, як мораль і законодавство. Для втілення цих планів на законодавчому рівні необхідно було здобути підтримку більшості парламентських голосів, яких їм суттєво бракувало. Як наслідок, «...якби держава не була в змозі забезпечити викладання конфесійного уроку релігії, релігійні общини змушені були б відкривати власні приватні школи» [3, с. 89–91]. Ці слова свідчили про те,

що конфесійний урок релігії був не лише привілеєм Церкви, а й легітимізований шляхом суспільної й державної згоди.

Незважаючи на це, дискусії щодо уроків релігії у шкільній програмі ставали дедалі жорсткішими. Соціал-демократи на чолі з Отто Гльокелем, який з 15 березня 1919 р. до 22 жовтня 1920 р. був помічником державного секретаря Австрії у справах освіти, сперечалися з Християнсько-соціалістичною партією, яка була тісно пов'язана з католицькою церквою. Маючи на меті в політиці неконфесіоналізацію школи, на самому початку своєї службової кар'єри Отто Гльокель видав указ, який провокував низку недоліків релігійного виховання дітей католиків. 10 квітня 1919 р. він зобов'язав учителів контролювати учнів під час релігійних занять, а невідвідування уроків не позначалося негативно на оцінюванні. Цей указ, відомий як «Указ Гльокеля», призвів до серйозних культурно-політичних непорозумінь. Ще в 1889 р. у «Програмі соціально-демократичної організації вчителя» він вимагав скасування викладання релігії в усіх світських школах і введення натомість уроків етики й законодавства як навчальних предметів. Проте ці вимоги так і не були реалізовані [1, с. 52–68]. Віденський кардинал Фрідріх Густав Піффл за день до оприлюднення указу був поінформований державним канцлером Карлом Реннером і розгорнув активну діяльність проти цього указу. Кардинал висловився від імені всіх австрійських єпископів: «Оскільки теоретичне викладання релігії й практичне виконання становлять нероздільну єдність, то регулярні релігійні заняття є обов'язком совісті церков, від яких навіть батьки й опікуни звільнитися не здатні» [6, с. 60–122].

Після виборів 1920 р. Отто Гльокель став президентом шкільного магістрату у Відні й пропагував свою діяльність у столиці. Піонерами в боротьбі проти релігійного виховання були соціалістичні об'єднання «Вільна школа» й «Дитячі друзі». Вони були ініціаторами непривабливих сцен на зразок підбурювання учнів проти їхніх релігійних учителів, що завдало багато прикрощів католицьким учителям. Церкву підтримувало Католицьке шкільне об'єднання, засноване в 1885 р., діяльність якого була спрямована на релігійне виховання молоді. Серед ініціатив католиків є вручення Отто Гльокелю документа, що містив 80% підписів учнів середньої школи й вимогу збереження викладання релігії як загальнообов'язкового предмета. Коли в травні 1922 р. федеральним канцлером став Ігнац Зайпел, то ситуація не поліпшилася. Соціал-демократи продовжували наполягати на неприпустимості світської посади

для духовної особи. Багато разів думка церкви нівелювалася у віденському шкільному магістраті, де соціал-демократи склали дві третини від загальної кількості, а президентом був Отто Гльокель. У 1923 р. Отто Гльокель видав указ про заборону щоденної молитви перед початком занять у школі й дозволив молитися тільки на уроках релігії, проте після втручання єрцбїшофа у Відні міністр освіти не надав цьому указу повноважень [1, с. 52–68]. Найвищу точку кризи спровокував симбіоз церкви й держави. Для робітничого руху лютий 1934 р. став драматичною подією. Церква офіційно відійшла від політики, залишившись у тісному зв'язку лише з Австрійською народною партією. Соціал-демократам було важко погодитися з тим, що Конкордат від 1933–1934 рр., підписаний Доллфусом, залишається й надалі чинним. Розуміння важливості релігійного виховання учнів на той час було відображено в трактаті «Виховання народу» (1919, X, Nr. 11) і папській енцикліці «*Divini illius magistri*» від 1929 р. На основі тексту цієї енцикліки виникла й австрофашистська праця «Єдність освітньої праці». Відповідно до змін в освітній системі середньої школи від 23 березня 1934 р. (BGBl. I. Nr. 198, Min. Bdg. VI. Nr. 22), основні шкільні предмети повинні були базуватися на дидактичних основах морально-релігійного виховання, прищеплювати любов до батьківщини, навчати принципів соціальної партії, а також забезпечувати виховання правдивості, пунктуальності й порядності. Шкільний урок визнавався одним з найдієвіших засобів морального виховання. 1945 р. став новим етапом для освіти Австрії, проте проблеми залишилися й надалі. Після закінчення Другої світової війни церква Австрії використала політично активний післявоєнний період для пошуку нових напрямів і пріоритетів релігійної освіти й катехизації. З 1946 р. навчання релігії в австрійській школі було відновлено, а урок релігії набув статусу загальнообов'язкового предмета. У цей час австрійськими релігійними педагогами були послідовно відроджені традиції релігійної освіти в закладах загальної середньої освіти, які існували в країні до початку націонал-соціалістської диктатури і, як результат, методологічна основа викладання релігії базувалася на положеннях, розроблених австрійськими й німецькими педагогами й теологами в 20–30 рр. XX ст.

Висновки. Розвиток релігійної освіти як навчальної дисципліни в австрійській школі цілком залежав від суспільно-політичної й релігійної ситуації в Австрійській державі. Він визначався умовами конкордатів, які Австро-

Угорська імперія уклала з Ватиканом. Щоправда, після рішучої відмови кайзера Франца Йозефа I від умов конкордату, піклування про урок релігії в школі було обумовлене державними законами в усіх аспектах: від задоволення релігійних запитів учнів до матеріального забезпечення вчителів. Релігійна освіта Австрії часів Першої республіки, після розпаду Австро-Угорської імперії, забезпечувалася державою як така, що стабілізує суспільство. Особливо важкі часи релігійна освіта пережила в часи націонал-

соціалізму, політичні представники якого всіляко намагалися витіснити духовно-моральне виховання й релігійну просвіту молодого покоління з системи освіти австрійської школи. Після Другої світової війни, завдяки зусиллям церкви, релігійних педагогів, учнів і австрійської громадськості уроки релігії було відновлено і їм було надано офіційного статусу. А викладання «Релігії» в повоєнній державі забезпечувалося Законом про викладання релігії від 1949 року, який регулював усі аспекти релігійної освіти в Австрії.

Список використаних джерел

1. Achs O. Otto Glockel: Leben und Werk. Die Schulreform geht weiter. Vortrage und Diskussionen anlässlich des Symposions zum 50. Todestag von Otto Glockel / Achs Oskar. – Wien, 1985. – S. 52–68.
2. Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen // Erblanden. – Wien, 1774. – S. 34.
3. Erns H. Von der Solidargemeinschaft zur Konsumgesellschaft: Die SPO, Parteien und Katholische Kirche im Gespräch / Hanisch Erns. – Wien, 1999. – S. 89–91.
4. Leisching P. Religionsrecht und Religionsunterricht / Peter Leisching. – Wien, 1985. – S. 247.
5. Pfliegler M. Der elementare Religionsunterricht in Österreich. Monographisches Darstellung von Leopold Krebs / Michael Pfliegler. – Wien, 1938. – S. 59–99.
6. Weinzierl-Fischer E. Konkordate / Erika Weinzierl-Fischer. – Wien, 1960. – S. 60–122.
7. Winter E. Der Josefismus und Maria Theresia in Geschichte Österreichs 1740-1848 / Eduard Winter. – Berlin, 1905. – S. 45–68.
8. Zeißel H. Die Rehtorganisation des Pflichtschulwesens, der Lehrerbildung und Schulaufsicht von 1848-1948. Festschrift des Bundesministerium für Unterricht in Wien / Hermann Zeißel. – Wien, 1948. – S. 152–156.

Рецензент: Фунтікова О.О. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:
Мішак Валентина Михайлівна
 valya_mishak@ukr.net

Мукачівський державний університет
 вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево
 Закарпатська область, 89600, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1633>

Матеріал надійшов до редакції 28. 11. 2016р.
 Прийнято до друку 13.12.2016 р.

References

1. Achs, O. (1985). *Otto Glockel: Leben und Werk. Die Schulreform geht weiter. Vortrage und Diskussionen anlässlich des Symposions zum 50. Todestag von Otto Glockel*. Wien. 52-68. [in German]
2. *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen* (1774). In : Erblanden. Wien. 34. [in German]
3. Erns, H. (1999). *Von der Solidargemeinschaft zur Konsumgesellschaft: Die SPO, Parteien und Katholische Kirche im Gespräch*. Wien. 89 – 91. [in German]
4. Leisching, P. (1985). *Religionsrecht und Religionsunterricht*. Wien. 247. [in German]
5. Pfliegler, M. (1938). *Der elementare Religionsunterricht in Österreich. Monographisches Darstellung von Leopold Krebs*. Wien. 59-99. [in German]
6. Weinzierl-Fischer, E. (1960). *Konkordate*. Wien. 60-122. [in German]
7. Winter, E. (1905). *Der Josefismus und Maria Theresia in Geschichte Österreichs 1740-1848*. Berlin. 45-68. [in German]
8. Zeißel, H. (1948). *Die Rehtorganisation des Pflichtschulwesens, der Lehrerbildung und Schulaufsicht von 1848-1948. Festschrift des Bundesministerium für Unterricht in Wien*. Wien. 152-156. [in German]

Information about the authors:
Mishak Valentyna Mykhailivna
 valya_mishak@ukr.net
 Mukachevo State University
 26 Uzhgorods'ka St., Mukachevo
 Zakarpattia region, 89600, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1633>

Received at the editorial office 28. 11. 2016.
 Accepted for publishing 13.12.2016.